

כסף ציבורי – הטבה אישית ?

פרופסור חבר רחמן חיים

הפקולטה להנדסת חומרים
הטכניון

לאחר תקופת המחקר. כתוצאה מהתייחסות מזלזלת זו של רשויות המחקר בחוק, כספים אלה יכולים להיות מנוצלים על ידי החוקר למטרות השונות במהותן והגדרתן בתוכנית המחקר המקורי, לפעמים אף בניגוד להוראות המפורשות והאוסרות של הגורם המממן.

מצב זה בו כספי יתרות המחקר מאבדים את צביונם הציבורי ואופן השימוש בהם נקבע על ידי גורמים בתוך האוניברסיטאות אינו חוקי ולא אתי. מידת הגמישות שהוקנתה לכספים אלה מאפשרת לחוקרים לנצלם למטרות שונות שבחלקן יכולות להידחות על הסף על ידי כל גורם ציבורי חוץ-אוניברסיטאי. נוסף לכך, חלק משמעותי מתקציבי המחקר מועבר לתקציבים האישיים של החוקרים, כתשלום לביצוע פעולות המחקר, בדרך כלל בעזרת ציוד שנרכש מתקציבים ציבוריים. גם כספים אלה הופכים גמישים, אם כי במידה מוגבלת יותר. היקף של יתרות המחקר והתקציבים האישיים הוא של עשרות עד מאות אלפי דולרים לפחות בכל תקציב. פועל יוצא מכך, בצד האוניברסיטאי, הוא תחרות פרועה של מגישי הצעות מחקר לקרנות השונות כדי לזכות בתקציבים, לפעמים כלל לא בתחום מומחיות מגישי הצעות, ובכך "להעשיר" את התקציב האישי שלהם. אף על פי שקיימים כללים בלתי-כתובים לאופן ניצול כספים אלה (ואולי כעת ייתכנו גם כללים כתובים?) אין רשויות המחקר מסוגלות להתמודד עם ניצול לא אתי של

במדור "משולחן ור"ה" בחוברת "אקדמיה" (גיליון 14 קיץ תשס"ד) הופיעה ידיעה קצרה שכותרתה "ניצול יתרת כספי קרנות מחקר שעומדים לרשות החוקרים באוניברסיטאות". לפי הנאמר בה "ועדה משותפת לות"ת, בראשותו של פרופ' הלל ברקוביה, סגן נשיא למחקר באוניברסיטה העברית, קבעה כללים לניצול יתרות קרנות מחקר העומדים לרשות החוקרים באוניברסיטאות. מסמך זה אישר גם מבקר המדינה. כל מוסד ומוסד הוציא את הכללים המחייבים את החוקרים שבמסגרתו". כפי שאציג להלן, קביעת כללים אלה נעשתה בלא סמכות ואינה חוקית אף כי חותמת של מבקר המדינה מתנוססת עליה. יתר על כן, אם עד כה, היה ברי לכל כי קיום יתרות אלה ואופן ניצולן "בעייתית", באה ועדה זאת ונתנה דווקא הכשר לבעיה זו הטומנת בחובה סכנות אמיתיות לניקיון הכפיים.

זה כמה שנים אני מתווכח עם רשויות המחקר במוסד שלי על אי-חוקיות קיומן של יתרות אלו ובפרט על אופן ניצולן בידי החוקרים. היווצרות היתרות היא תוצאה של אי-ביצוע המחקר, או של הפרזה או תיכנון לקוי בקביעת תקציבו מלכתחילה. לפי כל קנה מידה משפטי ואתי, יתרות אלה שלא נוצלו למחקר הספציפי שלו יועדו, יש להחזירן בתום תקופת המחקר אל הגורם המממן. בניגוד לכך, האוניברסיטאות רואות כספים אלה כרכושן, כספים אשר 'מאבדים' את צביונם הציבורי

תקציבים אישיים ויתרות מחקר אלה. המשפטן משה נגבי, מתייחס בספרו האחרון "כסדום היינו" אל סוג זה של אי תפיסת מהות החוק בצטטו את מבקר המדינה הראשון, ד"ר זיגפריד מוזס, שאמר כי "אם קיים אצלנו גורם המסכן במידה חמורה את טוהר המידות ... הרי זו ההשקפה המקובלת בכמה חוגים שפעולה האסורה בדרך כלל, מותרת כאשר היא נעשית למען מטרה הנראית לעושיה כחשובה מבחינה לאומית או אידיאולוגית..." ועוד אמר כי "הניסיון מלמדנו שלעיתים קרובות עובר אדם מעשיית מעשה אסור שלא מטעמים אנוכיים למעשים אסורים לתועלתו הפרטית". לשם הדגמה ראוי לשאול אם קניית דיו מתקציב מחקר ציבורי, למדפסת ביתית של החוקר שבה משתמשים גם בני ביתו למטרותיהם היא חוקית ואתית. התשובה היא חד-משמעית לא.

הצד השני של אותו המטבע הוא קרנות המחקר הציבוריות והממשלתיות והאופן בו נבחרים חברי הוועדות המקצועיות אשר הערכתם היא הקובעת את 'גורלה' של הצעת המחקר ואת רמת מימונו. קרנות מחקר אלה מקבלות תקציבים של עשרות מיליוני דולרים בשנה, כגוף ממשלתי או כעמותות, לתמיכה במחקר האקדמי. הן מטפלות בקבלת הצעות המחקר שמגיעות בעיקר מהאוניברסיטאות וממוסדות המחקר, במיון, ובהערכתן בעזרת סוקרים בארץ ובחו"ל, בעקבותיה מחליטים לממן או לדחות הצעת המחקר. לקרנות, בהיותן תלויות בכספי ציבור, כללים מוגדרים לאופן השימוש בכספי תקציבי המחקר. מאידך, בדרך כלל אין להן מעקב אחר אופן השימוש בכספים על ידי החוקרים. ברוב הקרנות קיימים רכזים מקצועיים שנבחרו מתוך האוניברסיטאות, מכוני המחקר או התעשייה, אשר בעזרת וועדות מקצועיות, מטפלים בהצעות המחקר על ידי בחירת הסוקרים המקצועיים, ריכוז חוות הדעת, וההערכה הסופית שלהן.

לרכז המקצועי וחברי הוועדות המקצועיות השפעה מכרעת בקביעת גורלה של הצעת המחקר. מהתכתבות שניהלתי באחרונה עם שלוש קרנות ציבוריות חשובות (הקרן הלאומית למדע, הקרן הדו-לאומית למחקר ארה"ב-ישראל, והקרן הדו-לאומית למחקר גרמניה-ישראל) עולה כי אין בתקנון שלהן קריטריונים ציבוריים דמוקרטיים לפיהם נבחרים הרכז המקצועי וחברי הוועדות המקצועיות. המוטו של הקרנות היה כי אלה נבחרים על בסיס מצוינות מדעית, מצוינות אשר

לא יכלו להגדירה בכללים כתובים. גם כאן נמצאה אי הבנה של מהות החוק והסדר התקין. במכתבי חזרתי וציינתי כי מצב זה של חוסר נהלים וכללים כתובים – אשר חייבים לעמוד במבחן הציבורי – יכול להביא לידי כך שמערכת האמונה על הערכת הצעות המחקר נשלטת על ידי קבוצה קטנה של חוקרים (הנעים בסגנון של כסאות מוסיקליים בין הקרנות) המקבעת פילוסופיה מסוימת לגבי הטוב והראוי למימון המדעי. כאשר כספי המחקר, בסיוע רשויות המחקר, הופכים ל'יתרות מחקר' ולתפיחת התקציבים האישיים, המרחק בין מימון ערכי ואמיתי לבין מימון מפלה הולך ונעלם.

היושר והיושרה במערכת האקדמית הם הנכס החשוב ביותר של אומה המעריכה דעת, ונותנת תמיכה ללא סייג באותה מערכת. למרבה הצער, השחיתויות שנגלות חדשות לבקרים בהנהגה הפוליטית, הכלכלית ואף המשפטית בישראל אינן מעודדות. אל לה למערכת האקדמית להידבק בהן.